

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 50, Aralık/December 2023, 119-140

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/80883>

ISSN 2791-6812

Yüksek Din Öğretiminin Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Üzerine Etkisi: Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği

The Effect of Higher Religious Education on Spiritual Health and Orientation
to Life: The Case of Iğdır University Faculty of Theology

Yazar Bilgisi Author Information

Yasin YİĞİT

Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Iğdır, Türkiye
Assoc. Prof., Iğdır University Faculty of Theology, Iğdır, Türkiye
yasnyigit@gmail.com , www.orcid.org/0000-0002-3254-5350

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1325238
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
10 Temmuz/July 2023	14 Aralık/December 2023

Öz

Bu araştırmada Türkiye’de yüksek din öğretimi yapılan bir kurum olan ilahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleri ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışmada maneviyat, manevi sağlık ve hayata yönelimle ilgili literatür taranmış ve katılımcılardan veriler toplanarak değerlendirilmiştir.

Maneviyat literatürde (i) Bireylerin kutsalı, aşkın olanı tecrübesi, (ii) kendi kutsal kökenlerinin farkında olması, (iii) kendi özü, diğer insanlar ve varlıklarla bütünlük olma hissi, (iv) ahlâkî ve manevî/dinî prensipleri içselleştirmeye çalışma gibi anlamlarda kullanılır. Manevi sağlık ise Fisher’e göre zihinsel, fiziksel, ruhsal, duygusal, meslekî ve sosyal açılardan sağlığın bütün boyutlarıyla ilgili olan, inanç ya da kutsal zemininde şekillenen tam bir iyilik halini ifade eder. Maneviyat, manevi sağlığı teminat altına alan bir olgu ve önemli bir ihtiyaçtır. Çünkü bireyler, manevi ihtiyaçlarını karşılamak üzere benimsedikleri yönelimlere göre hayatı anlamlandırır. Hayata yüklenen anlam tutum ve davranışları belirlemede etkin bir rol oynar. Ayrıca maneviyatın kişiye moral, motivasyon ve güç kazandırma işlevi bulunur.

Maneviyatın bir ihtiyaç olması ve hayata etkisi dolayısıyla bireylerin bütün yönleriyle gelişimine yardımcı olmayı hedefleyen eğitim kurumlarında manevi boyutun göz ardı edilmemesinin büyük bir önemi bulunur. Manevi potansiyellerin işlenmesi açısından Türkiye’de ilahiyat ve İslâmî ilimler fakültelerinin ayrı bir yeri bulunur. Çünkü bu fakülteler lisans düzeyinde din ve maneviyat eğitiminin en yoğun yapıldığı kurumlardır. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı kapsamında yürütülen din öğretimi faaliyetleri, söz konusu fakülte mezunları tarafından yürütülmektedir. Dolayısıyla ilahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimlerinin araştırılması gerekmektedir. Çalışma, söz konusu hususta literatürde var olan boşluğu doldurmaya katkı sağladığı için önemlidir.

Çalışmanın amacı ilahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimlerinin belirlenmesidir. Bu bağlamda araştırmada öğrencilerin farklı boyutlardan meseleyle ilgili algılarını ve tutumlarını tespit etmek, öğrenim gördükleri fakültenin söz konusu husustaki katkısı hakkındaki düşüncelerini saptamak amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada katılımcıların, manevi sağlık ve hayata yönelimlerinin bağımsız değişkenlerin etkisine bağlı olarak farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak hedeflenmiştir.

Çalışma nicel desenlerden biri olan tarama modeline göre yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini 2021-2022 eğitim öğretim yılında Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören 508 öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcılar gönüllülük esasına göre öğrenciler arasından rastgele seçilmiştir. Öğrencilere Baltacı ve Coşkun tarafından Türkçeye uyarlanan *Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeği* uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 23 paket programıyla analiz edilmiştir. Analiz sürecinde öğrencilerin ölçekten aldıkları ortalama puanlar hesaplanmış, bu ortalamaların çeşitli değişkenlerin etkisine göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Analiz sonucunda öğrencilerin manevi sağlık ve hayata yönelimleri, toplumsal ($\bar{X}=4.38$), çevresel ($\bar{X}=4.39$), aşkın ($\bar{X}=4.59$), kişisel ($\bar{X}=4.67$) alt boyutlar açısından çok yüksek düzeyde bulunmuştur. Ancak genel ortalamalara göre öğrencilerin ölçekte yer alan ifadelerle manevi sağlık için verdikleri önem ($\bar{X}=4.67$) ve bunlarla ilgili kendi hissettikleri ($\bar{X}=4.41$) çok yüksek bulunmuş, buna karşın öğrencilerin ifadelerle ilgili olarak okulun katkısını ($\bar{X}=3.74$) daha düşük düzeyde değerlendirmeleri dikkat çekmiştir. Bağımsız değişkenlerin etkisine bakıldığında öğrencilerin manevi sağlık ve hayata yönelimleri cinsiyet, sınıf düzeyi, öğrenim durumu, akademik başarı

durumu ve öğrenim şekli değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaşmamış, sosyoekonomik durum değişkenine göre anlamlı fark göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Maneviyat, İlahiyat Fakültesi, Manevi Sağlık, Hayata Yönelim.

Abstract

This study discusses the spiritual health and life orientation of the students of the faculty of theology, an institution where higher religious education is provided in Turkey. In this context, the literature on spirituality, spiritual health and life orientation was reviewed, and the data were collected from the participants and were evaluated.

In the literature, spirituality is used in meanings such as (i) individuals' experience of the sacred and the transcendent, (ii) an awareness of their own sacred origins, (iii) the sense of being integrated with one's own essence, along with other people and beings, and (iv) trying to internalize moral and spiritual/religious principles. Spiritual health, on the other hand, according to Fisher, refers to a state of complete well-being, which is related to all aspects of health in terms of mental, physical, spiritual, emotional, occupational and social, and is shaped based on what one believes or considers sacred. Spirituality is a phenomenon that ensures spiritual health and is an important need. This is because individuals make sense of life according to the orientations they adopt to meet their spiritual needs. The meaning attributed to life plays an active role in determining attitudes and behaviors. In addition, spirituality has the function of improving the morale, motivation and strength of a person.

Due to the fact that spirituality is a need and it impacts life, it is of great importance that the spiritual dimension should not be ignored in educational institutions that aim to help individuals develop in various aspects. The faculties of theology and Islamic sciences hold a special place in Turkey in terms of processing spiritual potentials as they are institutions where the most intensive religious and spiritual education is offered at the undergraduate level. In addition, religious education activities carried out within the body of the Ministry of National Education and the Presidency of Religious Affairs are carried out by the graduates of these faculties. Therefore, it is necessary to investigate the spiritual health and life orientation of the students of these faculties. This study is important as it contributes to fill the gap in the literature on this issue.

The aim of this study is to investigate the spiritual health and life orientation of students at the faculty of theology. In this context, the study aimed to investigate the perceptions and attitudes of the students about the issue from different dimensions, and to determine their thoughts about the contribution of the faculty in question. The study also aimed to reveal whether the spiritual health and life orientation of the participants differ depending on the effect of the independent variables.

The study was carried out using a survey model, which is one of the quantitative designs. The sample of the research was composed of 508 students studying at Iğdır University, Faculty of Theology in the 2021-2022 academic year. The participants were randomly selected from among students, and participated in the study on a voluntary basis. *The Spiritual Health and Life Orientation Scale*, which was adapted into Turkish by Baltacı and Coşkun, was administered to the students. The data were analyzed using SPSS 23. During the analysis process, the mean scores of the students

from the scale were calculated, and whether these mean scores differed significantly according to the effect of various variables was tested.

As a result of the analysis, the students' spiritual health and orientation to life were found to be very high in terms of social ($\bar{X}=4.38$), environmental ($\bar{X}=4.39$), transcendental ($\bar{X}=4.59$) and personal ($\bar{X}=4.67$) sub-dimensions. However, according to the overall means, the importance that the students gave to the expressions in the scale for spiritual health ($\bar{X}=4.67$) and their feelings about them ($\bar{X}=4.41$) were found to be very high. However, it was remarkable that the students evaluated the school's contribution ($\bar{X}=3.74$) at a lower level regarding the expressions. Considering the effect of independent variables, students' spiritual health and orientation to life did not differ significantly across genders, grade levels, educational backgrounds, academic achievement, and education type, but showed a significant difference with respect to the students' socioeconomic status.

Keywords: Religious Education, Spirituality, Faculty of Theology, Spiritual Health, Life Orientation.

Giriş

Manevi kelimesinin çoğulu olarak ifade edilen maneviyat kelimesinin ne anlama geldiğini analiz etmek için etimolojik olarak kökenine ve günlük dilde epistemolojik olarak insanlar tarafından ne manada kullanıldığına bakmak gerekir. Bunun için de öncelikle mâna ve manevi kelimelerinin anlamlarına değinmek gerektir. Mâna kelimesi *demek istemek, kastetmek* anlamına gelen a-n-y (inayet) kökünden türeyen ve sözlükte *denilmek istenen, kastedilen şey* olarak ifade edilen bir kavramdır. Bu anlamdan hareketle mantık disiplinine göre mâna “Vaz’ yoluyla lafızdan zihne yansıyan tasavvur.” olarak tanımlanır.¹ Manevi kelimesiyse “Dilin kendisinde payı olmayıp kalple bilinen manadan ibaret olan.” her şeyi ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.² Başka bir ifadeyle bu kavram duyu organlarından ziyade kalp (gönül) yoluyla tecrübe edilene ait olan, maddi olmayan, ruhani, mücerret (soyut), inançla ya da maneviyatla ilgili olan gibi anlamlarda kullanılır. Modern dilde ise kavrama daha ziyade harekete geçiren, tatmin eden, değerli, önemli gibi manalar yüklenir.³

Arapçada manevi kelimesinin çoğulu olarak telaffuz edilen ve maneviyat şeklinde ifade edilen kavram, geçmişte din ve dindarlıkla büyük oranda eş anlamı olarak kullanılmaktayken halihazırda maneviyatın neliğiyle ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Nitekim yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra insanlar kavrama dindarlıktan farklı bir anlam yüklemeye başlamıştır. Bu hususta yapılan alan araştırmalarına göre insanlar maneviyat ve dine birbirine yakın, ancak farklı bir anlam yüklemektedir. Maneviyatın anlamının ele alındığı literatüre bakıldığında din ve maneviyatı birbirine zıt olarak

¹ Sedat Şensoy, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Aralık 2022), “Mâna”.

² Seyyid Şerîf Cürçânî, *Kitâbu't Ta'rîfât Arapça - Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 307.

³ Peter C. Hill vd., “Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma: Birleşme ve Ayrılma Noktaları”, çev. Nurten Kimter, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (Haziran 2015), 102; Ali Seyyar, “Manevî Sosyal Hizmetlerin İslâmî Çerçevesi”, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012), 139.

anlamlandırılardan birbirinden ayrı düşünülemediğini savunanlara kadar oldukça farklı görüşlerin ortaya konulduğu görülmektedir.⁴

Din ve maneviyat ilişkisine yüklenen anlamların farklılaşmasında toplumsal yapının da önemli bir etkisinin bulunduğu söylenebilir. Bilhassa mensuplarına bilimle çelişen birtakım dogmaları benimsemeyi teşvik eden Hıristiyanlığın yaygın olduğu Batı toplumlarında dinden bağımsız bir maneviyatın yaşanabileceği fikri önemli bir kesim tarafından kabul görülmektedir. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri'nde Batı'da dindarlığın otoriter, nesnel, statik, özsel, kurumsal ve inanç temelli *kötü* bir olguyu ifade etmek, maneviyatın ise esnek, öznel, dinamik, işlevsel, kişisel ve tecrübe temelli *iyi* bir yapıyı ifade etmek için kullanılmaya doğru evrildiği bilinmektedir.⁵ Buna rağmen Batı da dahil olmak üzere araştırmacıların meseleyle ilgili farklı görüşler ortaya koyduğu görülmektedir. Bu görüşlerden en yaygın olarak bilinenlerin (i) din ve maneviyat aynıdır, (ii) din ve maneviyat birbirinden bağımsızdır, (iii) din maneviyatı kapsar, (iv) maneviyat dini kapsar olmak üzere dört farklı şekilde ele alındığı görülse de maneviyatın dinden daha kapsamlı olduğu görüşünün en çok kabul gördüğü anlaşılmaktadır.⁶

Maneviyatın dinden daha kapsamlı olduğunu ileri sürenler, bu tezlerini herhangi bir dine mensup olmayan insanların da manevî değerlere sahip olabildiği düşüncesiyle temellendirmiştir. Buna göre maneviyat, din ve inanç birbirini kapsayan olgular olarak görülmüştür. Dinin inancı kapsadığı, ancak ibadet, ahlak esasları gibi farklı boyutlarının da bulunduğu, maneviyatın da dini ihtiva ettiği, bunun yanı sıra dinle büyük ölçüde örtüşmekle birlikte kurumsallaşmış bir dinin aracılığı olmadan da yaşanabileceği ifade edilmiştir. Buna göre herhangi bir tanrıyı kabul etmeyen ateistlerin de mistik eğilimlere ve manevî duygulara sahip olabileceği için manevî olmasına rağmen dinî olmayan hislerin var olduğu dile getirilmiştir.⁷

Meseleye İslâmî nazardan bakıldığında Kur'an-ı Kerim'e ve onun mübelliğinin hayatına göre Batı'nın aksine İslam'da din ve maneviyatın birbirinin hasmı gibi görülmediği anlaşılmaktadır. İslam'a göre maneviyat, özünü dinden alan ve dindarlığın tamamlayıcısı, ayrılmaz bir parçasıdır. Başka bir ifadeyle din formu maneviyat özüdür. Dolayısıyla maneviyatsız bir din bireylerin kalben mutmain olmasında yetersiz kalabileceği gibi dinsiz

⁴ Sevde Düzgüner, *Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi (Kan Bağışı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 15.

⁵ Peter C. Hill - Kenneth I. Pargament, "Advances in the Conceptualization and Measurement of Religion and Spirituality: Implications for Physical and Mental Health Research.", *American Psychologist* 58/1 (2003), 64.

⁶ Yasin Yiğit, *Maneviyat Eğitimi & Manen Güçlenmenin Yollarını Aralayan Dinî, Manevî, Tasavvufî, Psikolojik ve Pedagojik Bir Değerlendirme* (Ankara: Nobel Yayınları, 2022), 65-69; Hıdır Apak - Ali Rıza Abay, "Sosyal Hizmet ve Manevîyat: Sosyal Çalışmacılar Üzerine Bir Alan Araştırması", *Toplum ve Sosyal Hizmet* 30/1 (Ocak 2019), 57-58.

⁷ W. Martin Wagler, "Listening to Our Stillness: Giving Voice to Our Spirituality (Spirituality And Clinical Practice)", *Spirituality and Social Work: Selected Canadian Readings*, ed. John Coates vd. (Toronto: Canadian Scholars' Press Inc., 2007), 136; Edward R. Canda vd., *Spiritual Diversity in Social Work Practice: The Heart of Helping* (New York: Oxford University Press, 2010), 77; John M. Hull, "Manevî Gelişim: Yorular ve Uygulamalar", çev. İbrahim Kapaklıkaya, *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/2 (Nisan 2003), 111; Ümit Horozcu, "Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Manevîyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki", *Milel ve Nihal* 7/1 (2010), 211; Ayfer Summermatter - Çınar Kaya, "An Overview of Spiritually Oriented Cognitive Behavioral Therapy", *Spiritual Psychology and Counseling* 2/1 (Şubat 2017), 33; Brendan T. McMahon - Herbert C. Biggs, "Examining Spirituality and Intrinsic Religious Orientation as a Means of Coping With Exam Anxiety", *Journal Vulnerable Groups&Inclusion* 3/1 (2012), 4.

bir maneviyatta mümkün olsa bile derinleşemez, sığ kalır. Dinden, yani me'hazın kutsiyetini gösteren, manevi yaptırım gücü bulunan bir kaynaktan yoksun bir maneviyatın sağlam temeller üzerine oturduğunu söylemek güçtür.⁸ Bilim ve akılla çalışmayan sahih bir din tarafından desteklenen bir maneviyatın samimi mü'minlerin tutum ve davranışlarında daha kalıcı ve yapıcı bir etkisinin bulunabileceğini ifade etmek mümkündür. Aynı şekilde ibadetlerin adete dönüşmesiyle bilinçsizce sadece şeklen yaşanan, kalben tam olarak hissedilmeyen bir dinin de mensuplarının ruhsal sağlıklarına yeterince olumlu katkıda bulunması oldukça zor olsa gerektir.

Din ve maneviyatın bireyin tutum ve davranışlarına bir ölçü ve seviye kazandırmasındaki işlevselliği, ruhsal sağlığı ve dolaylı olarak da bedensel sağlığı olumlu anlamda etkileyebilmektedir. Çünkü bu olgular kesin karar, anlamlı ve amaçlı bir hayata kapı açan kalbî ve akli tefekkür, müsbet inanç, samimi muhabbet gibi bireylerin iç dünyasını besleyen; insanlara moral, motivasyon, cesaret ve azim yükleyen manevi bir güç rolü oynayabilir. Bu güç sayesinde bireyler karşılaştığı zorluklara karşı daha dirençli ve mücadeleci olabilir. Ruh sağlığını koruyan ve geliştiren bu etki, bir bütünün (ruh ve beden) parçalarından birinde meydana gelen farklılaşmaların yapının tamamını etkileyeceği için bedeninin de sağlıklı bir yapıya kavuşmasına katkıda bulunabilir.⁹ Bu kazanımlar bireylerin denge üzere yaşamayı öğrenerek maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılarken ölçülü davranmalarına katkı sağlayabilirken, elde edemediklerine yönelik olarak da aşırı bir hırs gösterip mutsuzluğa sürüklenmelerini engelleyebilir. Yine söz konusu kazanımlar, maddiyatçı bir bakış açısıyla manevi ihtiyaçların göz ardı edilmesinin önüne set çekebilir.

Din ve maneviyat insanın fitrî, ruhsal bir ihtiyacıdır. İnsanoğlu fitraten sadece gözle görünen, elle tutulanlarla yetinmeyip bunların ötesindeki derin manaları merak eden, idrak etmek isteyen manevi bir potansiyelle dünyaya gelir. Bu potansiyelin işlenmesinin olay ve olgularla ilgili olarak bireylerde daha derin bir merak duygusu uyandırarak, madde ve mana bütünlüğünü gözetme yetisi kazandırmak suretiyle gerçekliğin keşfedilmesine önemli bir katkıda bulunduğu söylenebilir.¹⁰ Dolayısıyla insanların maneviyata dair en derin bir tecrübesi ya da maneviyatın en gelişmiş hali şeklinde düşünülebilecek olan dinin¹¹ ve manevi yönelimlerin gerçekliğin idrak edilmesine katkısı sayesinde bireylere doğru bilgi, doğru duygu, doğru düşünce ve doğru davranış kazandırmada önemli bir payının olduğu ifade edilebilir. Nitekim hayatın anlamının doğru bir şekilde keşfedilmemesinin günlük yaşamda deneyimlenen olayları yanlış değerlendirme, onlar karşısında isabetli davranışlarda bulunamama gibi birçok olumsuzluğa kapı açabileceği kuvvetle muhtemeldir.

Din ve maneviyatın yukarıda ifade edilen söz konusu pozitif etkileri, kişisel gelişimlerini beklenen bir şekilde sürdürerek ruhsal ve bedensel yönden sağlıklı, anlamlı ve amaçlı olarak hayata yönelen bireylerin yetiştirilmesi için önem arz etmektedir. Bu

⁸ İsmail Albayrak, "İslam Dini Açısından 'Din-Maneviyat' İlişkisi", *Değerler ve Eğitimi-II Sempozyum Bildiriler Kitabı*, ed. Recep Kaymakcan vd. (Ankara: Değerler Eğitimi Merkezi, 2015), 113-114.

⁹ Seyyar, "Manevî Sosyal Hizmetlerin İslâmî Çerçevesi", 139; Harold G. Koenig, "Din, Maneviyat ve Tıp: Klinik Uygulama İçin Araştırma Bulguları ve Öneriler", çev. Nurten Kimter, *Bilimname* 25/2 (Haziran 2013), 219-220; Hill - Pargament, "Advances in the Conceptualization and Measurement of Religion and Spirituality", 64.

¹⁰ Hasan Meydan, *Din Eğitiminde Manevi Boyut (İnsanın Manevi Potansiyeli, Maneviyatçılık ve Din Eğitimi)* (İstanbul: DEM Yayın, 2015), 60.

¹¹ Hull, "Manevî Gelişim", 41.

nedenle birey ve toplumun ilgi ve ihtiyaçlarından hareket etmeyi, kuru bilgilerin zihinde depolanmasından ziyade bunların bilince dönüştürülerek içselleştirilmesini, öğrenilenlerin günlük hayata aktarılmasını ve gençlere yaşam becerilerini kazandırmayı hedefleyen günümüz eğitim anlayışında din ve maneviyatın yapıcı etkisi göz ardı edilmemelidir. Eğitim aracılığıyla bireylerin fitratında bulunan bu manevi potansiyelin işlenmesi ve günümüz gençlerinin manevi yoksunluğun yol açtığı¹² alkol, sigara, uyuşturucu gibi maddelerin esiri olmaktan kurtarılması hayati bir önem taşımaktadır. Nitekim gençlerin manen güçlü bir yapıya sahip olmalarının bireysel gelişim ve toplumsal kalkınma için ne denli önemli olduğu aşikârdır.

Gençlerin manen güçlü bir yapıya kavuşturulması amacıyla yapılan manevi gelişim temelli eğitimler profesyonellik gerektirmektedir. Bu nedenle manevi gelişimin bireyin kendisine ve ailesine bırakılmasından ziyade planlı ve programlı olarak örgün eğitim kurumlarınca sürdürülmesi elzemdir. Manevi gelişimin desteklenmesinde örgün eğitim içerisinde ilahiyat ve İslâmî ilimler fakültelerinin ayrı ve önemli bir yeri bulunmaktadır. Çünkü yüksek din öğretiminin yapıldığı bu kurumlar hem din ve maneviyata yönelik olarak verilen birçok ders aracılığıyla manevi sağlık ve hayata yönelimi etkileyerek bireylerde kalıcı öğrenmeler sağlama, hem de Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) bünyesinde söz konusu eğitimleri sürdürecektir personelleri yetiştirme işlevi görmektedir. Dolayısıyla ilahiyat ve İslâmî ilimler fakültelerinde verilen eğitimin niteliği örgün ve yaygın din öğretimi kapsamındaki tüm süreci etkilemektedir.

İlahiyat ve İslâmî ilimler fakültelerinin manevi sağlık ve hayata yönelim hususundaki rolü, bu fakültelerde ne düzeyde etkili ve nitelikli bir eğitimin yürütüldüğünün tespitine yönelik bir araştırmanın yapılması ihtiyacını doğurmaktadır. Ancak yapılan literatür taramasında meseleyle ilgili yeterli sayıda ve nitelikte müstakil çalışmaların yapılmadığı görülmüştür. Alan yazına bakıldığında “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)” başlıklı çalışmada Ali Ulvi Mehmedoğlu tarafından ilahiyat fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin değer yönelimleriyle dindarlıkları arasındaki ilişki araştırılmıştır.¹³ “Manevi Zekanın İç Yönelimli Dindarlık, Affetme Esnekliği ve Öznel İyi Oluşla İlişkisi” başlıklı çalışmada Ahmet Canan Karakaş tarafından ilahiyat, fen edebiyat ve mühendislik fakülteleri öğrencilerinden toplanan veriler aracılığıyla manevi zekânın iç yönelimli dindarlığa, affetme esnekliğine ve öznel iyi oluş düzeyine etkisi ve bunlar arsındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır.¹⁴ “Öğretmen Adayı Üniversite Öğrencilerinin İnsani Değerleri Üzerinde Bir İnceleme (Bayburt Örneği)” başlıklı çalışmada Gökhan İzgar ve arkadaşları tarafından ilahiyat ve eğitim fakültelerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının sahip olduğu insanî değerler karşılaştırılarak incelenmiştir.¹⁵ İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleriyle ilgili ise müstakil bir çalışmayla karşılaşılmamıştır.

¹² Marisa Crawford - Graham Rossiter, *Reasons for Living (Education and Young People’s Search for Meaning, Identity and Spirituality)* (Australia: ACER Press, 2006), 8.

¹³ Ali Ulvi Mehmedoğlu, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2006), 133-167.

¹⁴ Ahmet Canan Karakaş, “Manevi Zekanın İç Yönelimli Dindarlık, Affetme Esnekliği ve Öznel İyi Oluşla İlişkisi”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Kasım 2017), 53-63.

¹⁵ Gökhan İzgar vd., “Öğretmen Adayı Üniversite Öğrencilerinin İnsani Değerleri Üzerinde Bir İnceleme (Bayburt Örneği)”, *Kastamonu Eğitim Dergisi* 26/2 (2018), 535-545.

Bu araştırmada yüksek din öğretiminin yapıldığı ilahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın problemi ilahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimlerinin nasıl olduğudur. Bu temel problem çerçevesinde araştırmanın alt problemleri şunlardır:

- İlahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleri toplumsal, çevresel, aşkın ve kişisel açılardan hangi düzeydedir?

- İlahiyat fakültesi öğrencileri manevi sağlık ve hayata yönelim ifadelerini ne düzeyde önemsemektedir ve bu hususlarla ilgili olarak kendi hissettikleri ve fakültenin katkısı nasıldır?

- Yukarıda ifade edilen durumlar cinsiyet, sınıf düzeyi, öğrenim durumu, akademik başarı düzeyi, ekonomik durum ve öğrenim şekli değişkenlerine göre farklılaşmakta mıdır?

1. Yöntem

1. 1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nicel araştırma desenine göre tasarlanmıştır. Nicel araştırmalarda bir meseleyle ilgili olarak halihazırdaki durumu betimsel bakımdan saptamak için yapılan araştırmalar *betimsel tarama modeli*; değişkenler arasında birlikte farklılaşma olup olmadığını ya da farklılaşma olduğu durumlarda değişimin düzeyini tespit etmek amacıyla yürütülen çalışmalara *karşılaştırmalı ilişkisel tarama modeli* denir.¹⁶ Çalışma, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimlerinin betimlenmesi amaçlandığı için *betimsel tarama modeline*, öğrencilere uygulanan manevi sağlık ve hayata yönelim ölçeğinden alınan ortalama puanların cinsiyet, sınıf, ekonomik durum, öğrenim şekli gibi değişkenlerin etkisine bağlı olarak farklılaşma durumlarının karşılaştırılmasından dolayı da karşılaştırmalı *ilişkisel tarama modeline* uygundur.

1. 2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin farklı sınıf düzeylerinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Fakülteden edinilen bilgilere göre öğrenci sayısının 1500 civarında olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında bu öğrencilerin %35'ine karşılık gelen 526 kişiye ulaşılmış, fakat 18 kişinin eksik ya da özensiz yanıtlanmasından ötürü 508 katılımcı (%34) örnekleme dahil edilmiştir. Bu katılımcılar gönüllülük esasına dayalı olarak fakültede öğrenim gören öğrenciler arasından rastgele seçilmiştir.

Örnekleme grubuna ait demografik bilgiler şu şekildedir:

Öğrencilerin %64.2'sinin kadın, %35.8'inin erkek olduğu; %90.7'sinin lisans, %9.3'ünün lisansüstü öğrencisi olduğu; %6'sının akademik başarı ortalamasının çok kötü, %1.4'ünün kötü, %33.5'inin orta, %55.7'sinin iyi, %8.9'unun çok iyi olduğu; %6.1'inin hazırlık sınıfında, %4.9'unun 1. sınıfta, %21.9'unun 2. sınıfta, %31.1'inin 3. sınıfta, %23.4'ünün 4. sınıfta öğrenim gördüğü; %2.6'sının mezun durumda, %10'unun da lisansüstü düzeyde öğrenim gördüğü; %62.8'inin örgün 1. öğretim, %29.9'unun örgün 2. öğretim, %6.7'sinin ise İLİTAM öğrencisi olduğu tespit edilmiştir.

¹⁶ W. Paul Vogt, *Quantitative Research Methods for Professionals in Education and Other Fields* (Columbus: Allyn & Bacon, 2006), 41; Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler* (Ankara: Nobel Yayınları, 2017), 107-119.

1. 3. Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmanın hipotezleri şu şekildedir:

- İlahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleri toplumsal, çevresel ve kişisel açıdan yüksek, aşkın bakımdan çok yüksek düzeydedir.

- İlahiyat fakültesi öğrencileri, manevi sağlık ve hayata yönelim ifadelerini yüksek düzeyde önemsemektedir ve bu hususlarla ilgili olarak kendi hissettikleriyle fakültenin katkısını yüksek düzeyde algılamaktadır.

- İlahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleri cinsiyet, sınıf düzeyi, öğrenim durumu, akademik başarı durumu, ekonomik durum ve öğrenim şekli değişkenlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

1. 4. Veri Toplama Araçları

Araştırma sürecinde öncelikle verilerin toplanabilmesi için İğdır Üniversitesi Etik Kurulundan 23.09.2021 tarih ve 2021/26 sayılı etik kurul izni, bunun akabinde 15.10.2021 tarih ve E-41334840-000-47537 sayılı araştırma izni alınmıştır. Çalışma kapsamında katılımcılara *Kişisel Bilgi Formu* ile çalışmacılardan mail izin alınarak *Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeği* uygulanmıştır. Ölçek uygulanmadan önce öğrencilere yönlendirme içermeyen bilgiler verilmiş doğru cevaplar vermelerinin önemi vurgulanmış ve gönüllü katılımcılardan veriler toplanmıştır.

1. 4. 1. Kişisel Bilgi Formu

Çalışmada katılımcılara demografik özelliklerini tespit etmek ve araştırmanın hipotezlerini test edebilmek amacıyla kişisel bilgi formu uygulanmıştır. Bu kişisel bilgi formunda katılımcılara cinsiyet, sınıf düzeyi, öğrenim düzeyi, akademik başarı durumu, hangi sosyoekonomik gelir grubunda oldukları ve öğrenim şekilleriyle ilgili sorular sorulmuştur.

1. 4. 2. Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeği

Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeği, John Fisher'in üniversite öğrencileri de dahil olmak üzere farklı gruplardan toplanan veriler aracılığıyla İngilizce dilinde geliştirdiği SHALOM'un Ali Baltacı ile Mehmet Kamil Coşkun tarafından Türkçeye uyarlama çalışmaları yapılması sonucunda ortaya konulmuştur. 20 madde ve kişisel, çevresel, toplumsal, aşkın şeklinde isimlendirilen 4 alt boyuttan oluşan ölçek toplam varyansın %68'ini açıklamaktadır. Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin faktör yüklerinin .51 ile .87 değerleri arasında değiştiği görülmüştür. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ortaya konulan ölçeğin uyum indekslerinin $\chi^2=1073.67$, $sd=622$, $\chi^2/sd=1.72$ $p<.001$; NNFI=.96, GFI=.97, CFI=.95, AGFI=.94, IFI=.96, NFI=.93, RMSEA=.04, SRMR=.04 şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini tespit etmek amacıyla hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısının ölçeğin bütünü için .85, alt boyutlar içinse .81'le .88 arasında değiştiği görülmüştür.¹⁷ Bu araştırma için bakıldığında ölçeğin Cronbach's Alpha kat sayısının .90 olduğu görülmüştür. Ayrıca katılımcılardan toplanan verilerin KMO değeri .903 ve Barlett testi χ^2 değeri 4919,985 ($p= .000$) olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar kullanılan

¹⁷ John W. Fisher, "Development and Application of a Spiritual Well-Being Questionnaire Called SHALOM", *Religions* 1 (Aralık 2010), 105; Ali Baltacı - Mehmet Kamil Coşkun, "Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (Haziran 2019), 416-435.

ölçeğin öğrencilerin manevi sağlık ve haya yönelimlerini belirlemek için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olarak kabul edilebileceğini kanıtlamaktadır.

1. 4. Verilerin Analizi

Araştırmada katılımcılardan elde edilen verilerin analizleri SPSS 23 istatistik paket programı aracılığıyla yapılmıştır. Bu bağlamda çalışma kapsamında öğrencilere uygulanan ölçekten alınan puan ortalamalarıyla ($\bar{X}$) standart sapma (ss) değerleri hesaplanmış ve yorumlanmıştır. Bu yorumlar yapılırken katılımcıların manevi sağlık ve hayata yönelimleriyle ilgili ölçekten aldıkları ortalamaların düzeyi 2.59 ve altında bulunduğunda düşük (D), 2.60-3.39 aralığındaysa orta (O), 3.40-4.19 aralığındaysa yüksek (Y), 4.20 ve üzerindeyse çok yüksek (ÇY) olarak değerlendirilmiştir.¹⁸

Çalışmanın sonraki sürecinde yapılacak olan analizlerde parametrik testlerden mi yoksa nonparametrik testlerden mi yararlanılacağına karar verebilmek için elde edilen verilerin normalliği araştırılmıştır. Bilimsel araştırmalarda verilerin normal dağılımını tespit etmek için Kolmogorov Smirnov normallik testine başvurulur ($p>0.05$), ayrıca sosyal bilimlerde skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) kat sayılarının -1'le +1 arasında bulunduğu durumlarda verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilir.¹⁹ Çalışmada kullanılan verilerin çarpıklık değerleri -.996'le .118, basıklık değerleri .644'le .235 arasında bulunmuş, bu nedenle verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilerek parametrik testlerden yararlanılmasına karar verilmiştir. Bundan ötürü demografik değişkenlerin etkisine bağlı olarak ölçekten alınan puanların anlamlı olarak farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için kategori sayısına göre Bağımsız Gruplar t Testine ya da Tek Yönlü Varyans Analizine (ANOVA) başvurulmuştur. ANOVA sonucuna göre anlamlı farklılaşma olduğu durumlardaysa hangi post-hoc çoklu karşılaştırma tekniğine başvurulacağına karar verebilmek için Levene's testi yapılmıştır. Levene's testi sonucunda grup dağılımlarının homojen olduğu durumlarda LSD, homojen olmadığı durumlarda Tamhane's T2 testleri incelenerek farklılaşmanın hangi kategoriler arasında ve ne yönde olduğu saptanmıştır. Yapılan analizlerde anlamlılık düzeyi olarak 0.05 değeri ölçü alınmış, analiz sonuçları daha önce yapılan benzer araştırma bulgularıyla karşılaştırılmıştır.

¹⁸ Kazım Özdamar, *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Eskişehir: Kaan Kitabevi, 2003), 32.

¹⁹ Şener Büyükoztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2012), 40.

2. Bulgular

2. 1. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Manevi Sağlık ve Hayata Yönelimlerine İlişkin Betimsel Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin *Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeği*'nden aldıkları puanlarla ilgili betimsel bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. *Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeği*²⁰ ve Alt Boyutları ile İlgili Betimsel Bulgular

Ölçek Maddeleri	$\bar{x}$				Düzye
	1. Manevi sağlık için önemi	2. Siz nasıl hissediyorsunuz?	3. Okuldan alınan yardım	ss	
İnsanlara duyulan sevgi - İnsanları sevme	4.64	4.32	3.65	1-.62, 2-.90, 3-1.3	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
İnsanlara karşı affedicici olma	4.39	4.27	3.73	1-.81, 2-.94, 3-1.3	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Bireyler arasındaki güven	4.69	4.17	3.47	1-.71, 2-1.2, 3-1.5	1-ÇY, 2-Y, 3-Y
İnsanlara duyulan saygı	4.78	4.56	3.79	1-.49, 2-.74, 3-1.4	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Diğer insanlara iyi davranmak	4.73	4.59	3.80	1-.52, 2-.65, 3-1.3	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Birinci boyut genel ortalaması:	4.64	4.38	3.68	1-.63, 2-.88, 3-1.3	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Toplumsal					
Doğa ile kurulan ilişki	4.63	4.44	3.57	1-.62, 2-.81, 3-1.4	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Nefes kesen manzaraya duyulan hayranlık	4.29	4.37	3.45	1-.92, 2-.93, 3-1.5	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Doğa ile bir olma – Doğanın parçası olma	4.45	4.32	3.53	1-.77, 2-.90, 3-1.4	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Çevre ile uyumlu, barışık olma	4.60	4.44	3.70	1-.62, 2-.79, 3-1.4	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Doğadaki büyüleyici bir duygu	4.46	4.42	3.59	1-.75, 2-.85, 3-1.5	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
İkinci boyut genel ortalaması:	4.48	4.39	3.56	1-.73, 2-.85, 3-1.4	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Çevresel					
Allah'la olan şahsi ilişki	4.94	4.56	4.07	1-.23, 2-.71, 3-1.1	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Allah'a ibadet etme	4.87	4.46	4.08	1-.38, 2-.75, 3-1.1	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Allah'la beraber olma, Allah'ta yok olma	4.83	4.55	3.96	1-.42, 2-.75, 3-1.3	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Allah'ta huzur bulma – Allah'ta selamet bulma	4.94	4.78	4.09	1-.23, 2-.53, 3-1.2	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Dua dolu hayat – Dua ile yaşamak	4.69	4.64	3.99	1-.32, 2-.74, 3-1.3	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Üçüncü boyut genel ortalaması:	4.85	4.59	4.03	1-.31, 2-.69, 3-1.2	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Aşkın					
Kimlik duygusu	4.60	4.38	3.78	1-.81, 2-.94, 3-1.3	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Kendini tanıma – Kendinin farkında olma	4.81	4.47	3.81	1-.45, 2-.80, 3-1.3	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Yaşama sevinci	4.65	4.11	3.51	1-.69, 2-1.2, 3-1.5	1-ÇY, 2-Y, 3-Y
İç huzuru	4.86	4.23	3.59	1-.41, 2-1.0, 3-1.3	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Yaşamın anlamı – Anlamli yaşama	4.80	4.39	3.79	1-.43, 2-.93, 3-1.4	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Dördüncü boyut genel ortalaması:	4.74	4.31	3.69	1-.55, 2-.97, 3-1.3	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y
Kişisel					
Ölçeğin bütünü genel ortalaması	4.67	4.41	3.74	1-.55, 2-.84, 3-1.3	1-ÇY, 2-ÇY, 3-Y

Tabloda ilahiyat fakültesi öğrencilerinin “Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeği”nden aldıkları ortalama puanlar bulunmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi bu ortalamalar 3.40 ile 4.19 aralığındaysa yüksek (Y), 4.20 ve üzerindeyse çok yüksek (ÇY) şeklinde değerlendirilmiştir. Tabloya bakıldığında öğrencilerin maddelerin manevi sağlık için önemi açısından ölçekten aldıkları ortalama puanın çok yüksek ($\bar{X}$ = 4.67), aynı şekilde

²⁰ Baltacı - Coşkun, “Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması”, 439.

toplumsal ($\bar{X}=4.64$), çevresel ($\bar{X}=4.48$), aşkın ($\bar{X}=4.85$), kişisel ($\bar{X}=4.74$) alt boyutların ortalamalarının da çok yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Öğrencilerin maddelerdeki ifadelerle ilgili olarak kendilerinin nasıl hissettiği açısından ölçekten aldıkları ortalama puanın çok yüksek ($\bar{X}=4.41$), aynı şekilde toplumsal ($\bar{X}=4.38$), çevresel ($\bar{X}=4.39$), aşkın ($\bar{X}=4.59$), kişisel ($\bar{X}=4.31$) alt boyutların ortalamalarının da çok yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Öğrencilerin maddelerdeki ifadelerle ilgili olarak öğrenim gördükleri fakültenin kendilerine sağladığı katkı açısından ölçekten aldıkları ortalama puanın yüksek ($\bar{X}=3.74$), aynı şekilde toplumsal ($\bar{X}=3.68$), çevresel ($\bar{X}=3.56$), aşkın ($\bar{X}=4.03$), kişisel ($\bar{X}=3.69$) alt boyutların ortalamalarının da yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu bulgulardan anlaşılacağı üzere “İlahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleri toplumsal, çevresel ve kişisel açıdan yüksek, aşkın bakımdan çok yüksek düzeydedir?” ile “İlahiyat fakültesi öğrencileri, manevi sağlık ve hayata yönelim ifadelerini yüksek düzeyde önemsemektedir ve bu hususlarla ilgili olarak kendi hissettikleriyle fakültenin katkısını yüksek düzeyde algılamaktadır.” şeklinde ifade edilen hipotezler kısmen doğrulanmıştır. Ayrıca öğrencilerin ölçekten aldıkları puanların manevi sağlık için önemi kategorisinde en yüksek ($\bar{X}=4.67$) çıkması ve kendi hissettiklerinin biraz daha düşük düzeyde bulunması ($\bar{X}=4.41$), en düşük ortalamasının ise bu husustaki ilahiyat fakültesinin katkısı ($\bar{X}=3.74$) kategorisi için hesaplanmış olması dikkat çekmektedir. Bu durumun nedeni ilahiyat fakültelerinde duyuşsal boyuttan ziyade bilişsel boyuta yönelik derslerin bulunması olabilir. Başka bir ifadeyle fakültelerde kalbe hitap eden derslerden ziyade çeşitli disiplinleri tanıtan; hadis usulü, fıkıh usulü gibi yöntemsel açıdan İslam bilimlerini konu edinen temalar üzerinde durulması, öğrencilerde manevi gelişimlerine okuldan çok aile gibi okul dışı yaşantılarının yön verdiği algısını ortaya çıkarmış olabilir.

2. 2. Bağımsız Değişkenlere İlişkin Bulgular

Tablo 2. Ölçekten Alınan Puanların Cinsiyete Göre t Testi Sonuçları

Kategori	Cinsiyet	$\bar{X}$	ss	t-testi			
				t	sd	F	P
Manevi sağlık için algılanan önem	Kız	4.70	.26	.808	426	3.164	.419
	Erkek	4.68	.30				
Kendi nasıl hissettikleri	Kız	4.44	.50	.808	218.221	6.139	.420
	Erkek	4.39	.64				
Okulun etkisi	Kız	3.69	1.21	-1.350	426	1.749	.178
	Erkek	3.86	1.15				

Tabloda görülen t-testi sonuçlarına göre kız ve erkek öğrencilerin ölçekten aldıkları ortalama puanlar arasındaki fark ($t=.808$, $sd=426$, $p=0.419>0.05$), ifadelerin manevi sağlık için önemi açısından $p<0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır. Öğrencilerin ortalama puanları arasındaki fark ($t=.808$, $sd=218.221$, $p=0.420>0.05$), ifadelerle ilgili olarak öğrencilerin kendi hissettikleri açısından $p<0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır. Yine öğrencilerin ortalama puanları arasındaki fark ($t=-1.350$, $sd=426$, $p=0.178>0.05$), ifadelerle ilgili olarak algılanan öğrenim gördükleri fakültenin katkısı açısından $p<0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgular “İlahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezin doğrulanmadığını göstermektedir.

Tablo 3. Ölçekten Alınan Puanların Sınıf Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

Kategori	f, $\bar{X}$ ve ss Değerleri			ANOVA Sonuçları						
	Sınıf	$\bar{X}$	Ss	Var. K	KT	Sd	KO	F	P	LSD
Manevi sağlık için algılanan önem	1-Hazırlık	4.70	.25	G. Arası G. İçi Toplam	.863	6	.144	1.905	.079	Yok
	2-1. Sınıf	4.80	.19		31.798	421	.076			
	3-2. Sınıf	4.63	.30		32.662	427				
	4-3. Sınıf	4.71	.25							
	5-4. Sınıf	4.69	.27							
	6- Mezun	4.84	.22							
	7- Lisansüstü	4.69	.31							
Kendi nasıl hissettikleri	1-Hazırlık	4.60	.39	G. Arası G. İçi Toplam	1.646	6	.274	.902	.493	Yok
	2-1. Sınıf	4.52	.52		128.050	421	.304			
	3-2. Sınıf	4.47	.47		129.695	427				
	4-3. Sınıf	4.37	.60							
	5-4. Sınıf	4.39	.55							
	6- Mezun	4.50	.85							
	7- Lisansüstü	4.40	.48							
Okulun etkisi	1-Hazırlık	4.15	.90	G. Arası G. İçi Toplam	12.789	6	2.132	1.501	.176	Yok
	2-1. Sınıf	4.14	1.1		597.847	421	1.420			
	3-2. Sınıf	3.80	1.1		610.637	427				
	4-3. Sınıf	3.60	1.2							
	5-4. Sınıf	3.69	1.2							
	6- Mezun	4.16	1.1							
	7-Lisansüstü	3.71	1.2							

Yukarıda görülen ANOVA sonuçlarından anlaşıldığı üzere manevi sağlık ve hayata yönelim ölçeğinden alınan ortalama puanlar, sınıf değişkenine göre ifadelerin manevi sağlık için önemi açısından $p < 0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($F=1.905$; $p=0.079 > 0.05$). Alınan ortalama puanlar, ifadelerle ilgili olarak öğrencilerin kendi hissettikleri açısından $p < 0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($F=.902$; $p=0.493 > 0.05$). Alınan ortalama puanlar, ifadelerle ilgili olarak algılanan öğrenim gördükleri fakültenin katkısı açısından $p < 0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($F=1.501$; $p=0.176 > 0.05$). Bunun nedeni sınıf seviyesine göre fakültede farklı isimlerde dersler bulunsa da derslerin genel olarak duyuşsal davranış kazandırmaktan ziyade büyük oranda bilişsel alan davranışı kazandırmaya yönelik bir yaklaşımla işlenmesi olabilir.

Analiz sonucunda ulaşılan bulgular “İlahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleri sınıf değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezin doğrulanmadığını göstermektedir.

Tablo 4. Ölçekten Alınan Puanların Öğrenim Durumuna Göre t Testi Sonuçları

Kategori	Öğrenim Durumu	$\bar{X}$	ss	t-testi			
				T	sd	F	P
Manevi sağlık için algılanan önem	Lisans	4.69	.27				
	Lisansüstü	4.73	.29	-.796	50.167	0.22	.430
Kendi nasıl hissettikleri	Lisans	4.42	.55	-.577	426	0.109	.564
	Lisansüstü	4.47	.49				
Okulun etkisi	Lisans	3.74	1.19	-.564	50.793	0.22	.575
	Lisansüstü	3.85	1.25				

Tabloda görülen t-testi sonuçlarına göre lisans ve lisansüstü düzeyde öğrenim gören öğrencilerin ölçekten aldıkları ortalama puanlar arasındaki fark ($t=-.796$, $sd=50.167$, $p=0.430>0.05$), ifadelerin manevi sağlık için önemi açısından $p<0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır. Öğrencilerin ortalama puanları arasındaki fark ($t=-.577$, $sd=426$, $p=0.109>0.05$), ifadelerle ilgili olarak öğrencilerin kendi hissettikleri açısından $p<0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır. Yine öğrencilerin ortalama puanları arasındaki fark ($t=-.564$, $sd=50.793$, $p=0.575>0.05$), ifadelerle ilgili olarak algılanan öğrenim gördükleri fakültenin katkısı açısından $p<0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgular “İlahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleri öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezin doğrulanmadığını göstermektedir.

Tablo 5. Ölçekten Alınan Puanların Öğrenim Şekline Göre ANOVA Testi Sonuçları

Kategori	f, $\bar{X}$ ve ss Değerleri	ANOVA Sonuçları								
		Öğrenim Şekli	$\bar{X}$	ss	Var. K	KT	Sd	KO	F	P
Manevi sağlık için algılanan önem	1-1. Öğretim	4.70	.26	G. Arası	.090	2	.045	.586	.557	
	2-2. Öğretim	4.70	.29	G. İçi	32.506	422	.077			Yok
	3-İLİTAM	4.64	.33	Toplam	32.597	424				
Kendi nasıl hissettikleri	1-1. Öğretim	4.43	.51	G. Arası	.190	2	.095	.310	.733	
	2-2. Öğretim	4.44	.62	G. İçi	129.478	422	.307			Yok
	3-İLİTAM	4.35	.53	Toplam	129.668	424				
Okulun etkisi	1-1. Öğretim	3.79	1.1	G. Arası	3.074	2	1.537	1.102	.333	
	2-2. Öğretim	3.65	1.3	G. İçi	588.708	422	1.395			Yok
	3-İLİTAM	4.98	1.1	Toplam	591.782	424				

Yukarıda görülen ANOVA sonuçlarından anlaşıldığı üzere manevi sağlık ve hayata yönelim ölçeğinden alınan ortalama puanlar, öğrenim şekli değişkenine göre ifadelerin manevi sağlık için önemi açısından $p<0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($F= .586$; $p=0.557>0.05$). Alınan ortalama puanlar, ifadelerle ilgili olarak öğrencilerin kendi hissettikleri açısından $p<0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($F= .310$; $p=0.733>0.05$). Alınan ortalama puanlar, ifadelerle ilgili olarak algılanan öğrenim gördükleri fakültenin katkısı açısından $p<0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($F= 1.102$; $p=0.333>0.05$). Bunun nedeni muhtemelen öğrenim şeklinin

değişmesine karşın öğrencilerin büyük oranda aynı derslere benzer yaklaşımlarla muhatap olmasıdır.

Analiz sonucunda ulaşılan bulgular “İlahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleri öğrenim şekli değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezin doğrulanmadığını göstermektedir.

Tablo 6. Ölçekten Alınan Puanların Başarı Durumuna Göre ANOVA Testi Sonuçları

Kategori	f, $\bar{X}$ ve ss Değerleri			ANOVA Sonuçları						
	Akademik Başarı	$\bar{X}$	ss	Var. K	KT	Sd	KO	F	P	LSD
Manevi sağlık için algılanan önem	1-Çok kötü	4.92	.10	G. Arası	.314	4	.079	.027	.393	Yok
	2-Kötü	4.68	.11	G. İçi	32.348	423	.076			
	3-Orta	4.67	.29	Toplam	32.662	427				
	4-İyi	4.70	.27							
	5-Çok iyi	4.75	.23							
Kendi nasıl hissettikleri	1-Çok kötü	4.60	.07	G. Arası	1.484	4	.371	1.224	.300	Yok
	2-Kötü	4.13	.99	G. İçi	128.211	423	.303			
	3-Orta	4.36	.62	Toplam	129.695	427				
	4-İyi	4.43	.52							
	5-Çok iyi	4.55	.37							
Okulun etkisi	1-Çok kötü	3.77	.31	G. Arası	3.869	4	.967	.674	.610	Yok
	2-Kötü	3.15	1.6	G. İçi	606.767	423	1.434			
	3-Orta	3.64	1.2	Toplam	610.637	427				
	4-İyi	3.79	1.1							
	5-Çok iyi	3.89	1.2							

Yukarıda görülen ANOVA sonuçlarından anlaşıldığı üzere manevi sağlık ve hayata yönelim ölçeğinden alınan ortalama puanlar, akademik başarı durumu değişkenine göre ifadelerin manevi sağlık için önemi açısından $p < 0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($F = .027$; $p = 0.393 > 0.05$). Alınan ortalama puanlar, ifadelerle ilgili olarak öğrencilerin kendi hissettikleri açısından $p < 0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($F = 1.224$; $p = 0.300 > 0.05$). Alınan ortalama puanlar, ifadelerle ilgili olarak algılanan öğrenim gördükleri fakültenin katkısı açısından $p < 0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($F = .674$; $p = 0.610 > 0.05$). Akademik başarının yükselmesiyle doğru orantılı olarak manevi sağlık ve hayata yönelim ölçeğinden alınan ortalama puanlarda kısmi bir artış görünse de beklenen anlamlı farklılığın gerçekleşmemesi fakültede vize ve final sınavı puanlarının bilişsel öğrenmeleri ölçecek şekilde hazırlanmasından kaynaklı olabilir. Ayrıca bu durumun nedeni, yine derslerde işlenen konuların yeterince kalbe hitap etmemesi olabilir.

Analiz sonucunda ulaşılan bulgular “İlahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleri akademik başarı durumu değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezin doğrulanmadığını göstermektedir.

Tablo 7. Ölçekten Alınan Puanların Sosyoekonomik Durumuna Göre ANOVA Testi Sonuçları

Kategori	f, $\bar{X}$ ve ss Değerleri			ANOVA Sonuçları						
	Ekonomik Durum	$\bar{X}$	ss	Var. K	KT	Sd	KO	F	P	T. T2 LSD
Manevi sağlık için algılanan önem	1-Alt	4.67	.27	G. Arası G. İçi Toplam	.84	2	.042	.548	.578	Yok
	2-Orta	4.70	.27		32.578	425	.077			
	3-Üst	4.74	.28		32.662	427				
Kendi nasıl hissettikleri	1-Alt	4.25	.69	G. Arası G. İçi Toplam	5.294	2	2.647	9.044	.000	2>1
	2-Orta	4.47	.47		124.401	425	.293			3>1
	3-Üst	4.74	.45		129.695	427				
Okulun etkisi	1-Alt	3.47	1.2	G. Arası G. İçi Toplam	15.170	2	7.585	5.414	.005	2>1
	2-Orta	3.82	1.1		595.466	425	1.401			3>1
	3-Üst	4.40	1.0		610.637	427				

Yukarıda görülen ANOVA sonuçlarından anlaşıldığı üzere manevi sağlık ve hayata yönelim ölçeğinden alınan ortalama puanlar, sosyoekonomik durum değişkenine göre ifadelerin manevi sağlık için önemi açısından $p < 0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($F = .548$; $p = 0.578 > 0.05$).

Alınan ortalama puanlar, ifadelerle ilgili olarak öğrencilerin kendi hissettikleri açısından $p < 0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($F = 9.044$; $p = 0.000 < 0.05$). Bu bulgu üzerine belirlenen anlamlı farklılığın ne yönde olduğunu saptamak amacıyla tamamlayıcı post-hoc analizine başvurulmuştur. Bu süreçte hangi post-hoc çoklu karşılaştırma yolundan yararlanılacağına karar vermek için ilk olarak Levene's testi yapılmıştır. Levene's testi sonucunda grup dağılımlarının varyanslarının homojen olmadığı (LF=10.676; $p = 0.000 < 0.05$) saptanmasından dolayı Tamhane's T2 adlı post-hoc tekniğinden yararlanmaya karar verilmiştir. Yapılan Tamhane's T2 testi sonucunda ise orta ve alt grup arasında orta grubun lehine, üst ve alt grup arasında üst grubun lehine bir farklılaşmanın bulunduğu ($p < 0.05$) tespit edilmiştir.

Alınan ortalama puanlar, ifadelerle ilgili olarak algılanan öğrenim gördükleri fakültenin katkısı açısından $p < 0.05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($F = 5.414$; $p = 0.005 < 0.05$). Bu bulgu üzerine belirlenen anlamlı farklılığın ne yönde olduğunu saptamak amacıyla tamamlayıcı post-hoc analizine başvurulmuştur. Bu süreçte hangi post-hoc çoklu karşılaştırma yolundan yararlanılacağına karar vermek için ilk olarak Levene's testi yapılmıştır. Levene's testi sonucunda grup dağılımlarının varyanslarının homojen olduğunun (LF=1.575; $p = 0.208 > 0.05$) saptanmasından dolayı LSD adlı post-hoc tekniğinden yararlanmaya karar verilmiştir. Yapılan LSD testi sonucunda ise orta ve alt grup arasında orta grubun lehine, üst ve alt grup arasında üst grubun lehine bir farklılaşmanın bulunduğu ($p < 0.05$) tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda önceki hiçbir değişkene göre anlamlı bir farklılık bulunmamışken ekonomik durumun anlamlı farklılaşmaya neden olması manidardır. Ekonomik bakımdan alt grupta yer alan öğrencilerin ortalamalarının diğerlerinden düşük olmasının nedeni, gösteri ve imaja çok fazla vurgu yapılan günümüz şartlarında yaşanan maddi yoksunluğun, depresif eğilimi artırarak manevi sağlık ve hayata yönelimi de negatif yönde etkilemesi olabilir.

Analiz sonucunda ulaşılan bulgular “İlahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleri ekonomik durum değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezin manevi sağlık için algılanan önem açısından doğrulanmadığını, ancak öğrencilerin kendi nasıl hissettikleri ve fakültenin bu husustaki katkısı açısından doğrulandığını göstermektedir.

Sonuç ve Tartışma

Maneviyat, sağlıklı bir kişiliğin teminatıdır. Bu nedenle erken yaşlardan itibaren bireylerin manevi yönelimlere teşvik edilmesinin kişisel gelişim ve toplumsal refah için önemli bir gereklilik olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla ailelerin okul öncesi dönemden itibaren çocuklarının manevi ve kültürel değerleri içselleştirmelerini sağlamaya gereken önemi vermesi elzemdir. Ancak aileler meseleye gereken önemi verse dahi her ailenin bu zor ve meşakkatli sorumluluğu kendi imkanlarıyla yerine getirebilmesi oldukça zordur. Çünkü manevi gelişim duyuşsal alanın en üst basamağı olan kişilik haline getirme düzeyinde öğrenmeler gerektirir. Bu da bireylerin profesyonel olarak desteklenmesi ihtiyacını ortaya çıkarır.

Okullar eğitimin planlı ve programlı olarak profesyonel bir şekilde sürdürüldüğü öğrenme ve öğretme ortamlarıdır. Okullarda öğrencilerin manevi gelişimine en çok katkı sağlaması beklenen alan din öğretimidir. Okullar arasında din öğretiminin en yoğun olarak yapıldığı kurumlarsa ilahiyat ve İslâmî ilimler fakülteleridir. Bu fakültelerde manevi gelişimin gereken ölçüde desteklenmesi, öğrenim gören öğrencilerin manevi sağlık ve hayata yönelimlerini olumlu yönde etkileyecektir. Ayrıca bu öğrenciler ilerde DİB ya da MEB bünyesinde görev alacakları için örgün ve yaygın din öğretiminde günlük hayatın karmaşık problemleriyle maneviyattan alınan güçle mücadele edebilen bireylerin yetiştirilmesi hususunda donanımlı birer uzman olacaklardır. Bundan dolayı bu çalışmada ilahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleri ele alınmıştır.

Çalışma kapsamında ilahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleri farklı değişkenler açısından karşılaştırılarak ele alınmıştır. Çalışma sonucunda “İlahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleri toplumsal, çevresel ve kişisel açıdan yüksek, aşkın bakımdan çok yüksek düzeydedir.” şeklindeki hipotez tüm boyut düzeylerinin çok yüksek seviyede bulunmasından dolayı sadece aşkın açıdan doğrulanmıştır. Çalışmanın “İlahiyat Fakültesi öğrencileri, manevi sağlık ve hayata yönelim ifadelerini yüksek düzeyde önemsemektedir ve bu hususlarla ilgili olarak kendi hissettikleriyle fakültenin katkısını yüksek düzeyde algılamaktadır.” şeklindeki hipotezi sadece fakültenin katkısı açısından doğrulanmış ve diğer hususlarda öğrencilerin algılarının çok yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, öğrencilerin manevi sağlık ve hayata yönelimle ilgili maddelere fakültenin katkısını daha düşük olarak düşünceleri açısından manidardır. Çalışmanın “İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimleri cinsiyet, sınıf düzeyi, öğrenim durumu, akademik başarı durumu, ekonomik durum ve öğrenim şekli değişkenlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezi ise sadece sosyoekonomik durum değişkenine göre manevi sağlık için algılanan önem açısından doğrulanmasa da öğrencilerin kendi nasıl hissettikleri ve fakültenin bu husustaki katkısı açısından doğrulanmış, diğer değişkenler açısından önemli bir farklılık bulunmamıştır.

Çalışma sonucunda ulaşılan bulgularla ilgili olarak alan yazına bakıldığında ilahiyat fakültesi öğrencilerinin manevi sağlık ve hayata yönelimlerinin araştırıldığı müstakil bir

araştırmayla karşılaşılmamış, ancak meseleyle ilgili benzer çalışmaların bulunduğu görülmüştür. Bu bağlamda Park ve arkadaşları tarafından yapılan bir araştırmada istatistiksel olarak anlamlı olmasa da Hristiyan bağlılığı olan lisansüstü okullarında öğrenim gören öğrencilerin manevi ve dinî yeterlik puanlarının bir dinî bağlantısı olmayan psikoloji ve sosyal hizmet öğrencilerinden daha yüksek olduğu saptanmıştır.²¹ Bu durum din eğitiminin manevi gelişimi sağlamadaki etkisini İslam dışı dinler açısından da göstermektedir. Ancak diğer okullarla farkın anlamlı bulunacak kadar yüksek çıkmaması Hristiyanlığın akıl ve bilimle çelişen dogmalarının bulunmasıyla ya da Batı'daki kurumsal dinlere yönelik olarak olumsuz algının giderek yaygınlaşmasıyla açıklanabilir.

Çalışmada kullanılan ölçeğin alt boyutlarından alınan puanlar benzer araştırmalarla karşılaştırılmıştır. Pong tarafından aynı ölçekle Çinli ortaokul öğretmenlerinden toplanan verilerle yapılan analizlerin sonucunda katılımcıların kişisel ve toplumsal alt boyut ortalamasının 3.21 (orta düzey), çevresel alt boyut ortalamasının 2.22 (düşük düzey), aşkın alt boyut ortalamasının 2.98 (orta düzey) olduğu görülmüştür.²² Yine aynı ölçekten faydalanılarak Fisher tarafından Katolikler üzerinde yapılan bir araştırmaya göre katılımcıların ölçeğin kişisel alt boyut ortalamasının 3.79 (yüksek düzey), toplumsal alt boyut ortalamasının 3.88 (yüksek düzey), çevresel alt boyut ortalamasının 3.31 (orta düzey), aşkın alt boyut ortalamasının 2.98 (orta düzey) olduğu görülmüştür.²³ Bu çalışmada boyut ortalamalarının en az yüksek düzeyde olması dolayısıyla söz konusu çalışmalara göre manevi sağlık ve hayata yönelimin ilahiyat öğrencilerinde daha olumlu çıktığı anlaşılmaktadır.

Çalışma sonuçları cinsiyet değişkeni açısından benzer araştırmalarla karşılaştırılmıştır. Pong,²⁴ Söylev,²⁵ Köktürk Dalcalı,²⁶ Karataş ve Selçuk²⁷ tarafından yapılan araştırmalarda maneviyatla ilişkili analizlerin bu çalışmayla örtüşen şekilde kadınlarla erkekler arasında anlamlı bulunmadığı; Baynal,²⁸ Karakaş,²⁹ Mehmedoğlu,³⁰ Karslı³¹ ve Tosyalıoğlu'nun³² çalışmalarındaysa sonuçların kadınların lehine anlamlı bulunduğu saptanmış, yani bu çalışmayla uyumlu bulunmadığı görülmüştür. Bu durum,

²¹ Jennifer S. Park vd., "Comparing Behavioral Health Graduate Students in Spiritual and Religious Competence", *Spiritual Psychology and Counseling* 3/2 (2018), 211, 217.

²² Hok-Ko Pong, "The Correlation between Spiritual Well-Being and Burnout of Teachers", *Religions* 13/8 (Ağustos 2022), 767.

²³ John Fisher, "Assessing Spiritual Well-Being: Relating with God Explains Greatest Variance in Spiritual Well-Being among Australian Youth", *International Journal of Children's Spirituality* 18/4 (Kasım 2013), 310.

²⁴ Pong, "The Correlation between Spiritual Well-Being and Burnout of Teachers", 767.

²⁵ Ömer Faruk Söylev, "Özgeciliğin Yordayıcısı Olarak Empati ve Maneviyat: İlahiyat Öğrencileri Üzerine Nicel Bir Araştırma", *Eskiyeni* 47 (Eylül 2022), 475.

²⁶ Berna Köktürk Dalcalı, "Üniversite Öğrencilerinin Manevi Yönelimleri ve Sağlık Algıları", *Journal of Contemporary Medicine* 10/4 (Mayıs 2020), 593.

²⁷ Zeki Karataş - Ozan Selçuk, "Üniversite Öğrencilerinin Manevi İyi Oluşlarının Açıklanmasında Psikolojik Esneklik ve Çeşitli Demografik Değişkenlerin Rolü", *Üniversite Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Mart 2023), 41.

²⁸ Fatma Baynal, "Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2015), 213.

²⁹ Karakaş, "Manevi Zekanın İç Yönelimli Dindarlık, Affetme Esnekliği ve Öznel İyi Oluşla İlişkisi", 59.

³⁰ Mehmedoğlu, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)", 152.

³¹ Necmi Karslı, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (Haziran 2021), 179.

³² Mustafa Burak Tosyalıoğlu, *Üniversite Öğrencilerinde Maneviyat ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 55.

araştırmalarda katılımcıların farklı sosyokültürel ortamlarda bulunmalarından kaynaklanmış olabilir.

Çalışma sonuçları sınıf değişkeni açısından benzer araştırmalarla karşılaştırılmıştır. Söylev tarafından ortaöğretim öğrencileri üzerinde yapılan araştırma³³ ile Karataş ve Selçuk tarafından PDR, sosyal hizmet, ilahiyat öğrencileri üzerinde yapılan araştırma³⁴ sonuçlarının bu çalışmayla örtüştüğü görülmüştür. Mehmedoğlu,³⁵ Karslı³⁶ ve Tosyalıoğlu'nun³⁷ çalışmalarındaysa sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık bulunduğu için sonuçlar bu araştırmayla örtüşmemiştir. Bu farklılaşmanın her üç araştırmada da küçük sınıfların lehine olması manidardır. Bu durum fakültelerde öğretim yapılan derslerde kalpten ziyade zihne hitap edilmesiyle, yani derslerde İslam diniyle ilgili farklı branşların usul bilgisinin verilmesi, manevi değerlerin içselleştirilmesine yeterince odaklanılmamasıyla ilişkilendirilebilir. Bunun yanı sıra gençlik döneminde ailenin kontrolünden uzaklaşması sonucunda öğrenciler, zamanla değerlere aykırı davranmaya başlamış olabilir.

Çalışma sonuçları öğrenim durumu değişkeni açısından benzer araştırmalarla karşılaştırılmıştır. Pong tarafından bu çalışmayla aynı ölçeğin kullanıldığı araştırmada lisans ortalamasının 3.27, yüksek lisans ortalamasının 3.01 olduğu görülmüştür.³⁸ Aynı şekilde yetişkinlerin öğrenim durumuna göre dindarlık düzeyinin araştırıldığı başka bir çalışmada da öğrenim düzeyi arttıkça ölçekten alınan ortalamanın düştüğü saptanmıştır.³⁹ Bu çalışmada lisansüstü öğrencilerin ortalaması lisans öğrencilerinden fazla olmasından ötürü söz konusu sonuçlar bu araştırmayla örtüşmemiştir. Bunun nedeni, çalışmada lisansüstü katılımcı sayısının sınırlı olması ve bunların önemli bir bölümünün de din eğitimi, din psikolojisi gibi alanlarda öğrenim görmesi olabilir.

Çalışma sonuçları öğrenim şekli değişkeni açısından ele alındığında karşılaştırma yapılabilecek farklı bir araştırmaya ulaşılamamıştır. Akademik başarı durumu değişkeni açısından ise sadece bir çalışmaya ulaşılmıştır. PDR, sosyal hizmet ve ilahiyat öğrencileri üzerinde yapılan bu çalışmaya göre orta düzeyde başarılı olanlarla düşük düzeyli olanlar arasındaki manevi iyi oluş farkının orta başarı seviyesinde olanlar lehine anlamlı bulunduğu saptanmıştır.⁴⁰ Çalışma sonuçları bu araştırmayı desteklememektedir. Bunun nedeni, söz konusu çalışmada PDR ve sosyal hizmet öğrencilerinden de veri toplanması olabilir. Çünkü bu alanlarda öğrencilerin aldıkları dersler arasında psikolojinin önemli ağırlığı vardır.

³³ Söylev, "Özgeciliğin Yordayıcısı Olarak Empati ve Maneviyat", 477.

³⁴ Karataş - Selçuk, "Üniversite Öğrencilerinin Manevi İyi Oluşlarının Açıklanmasında Psikolojik Esneklik ve Çeşitli Demografik Değişkenlerin Rolü", 41.

³⁵ Mehmedoğlu, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)", 155.

³⁶ Karslı, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık", 180.

³⁷ Tosyalıoğlu, *Üniversite Öğrencilerinde Maneviyat ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, 78.

³⁸ Pong, "The Correlation between Spiritual Well-Being and Burnout of Teachers", 767.

³⁹ Baynal, "Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi", 216.

⁴⁰ Karataş - Selçuk, "Üniversite Öğrencilerinin Manevi İyi Oluşlarının Açıklanmasında Psikolojik Esneklik ve Çeşitli Demografik Değişkenlerin Rolü", 41.

Çalışma sonuçları sosyoekonomik durum değişkeni açısından benzer araştırmalarla karşılaştırılmıştır. Söylev,⁴¹ Karataş ve Selçuk,⁴² Tosyalıoğlu,⁴³ Baynal⁴⁴ tarafından yapılan araştırmalarda bu çalışmanın aksine ekonomik duruma göre anlamlı bir farklılık oluşmamıştır. Mehmetoğlu⁴⁵ ve Karanlı⁴⁶ tarafından yapılan çalışmalarda bu araştırmayı destekler nitelikte fark oluşmuştur. Ancak bu çalışmada ve Mehmedoğlu'nun çalışmasında farklılık orta ve üst gruplar lehine oluşmuşken Karanlı'nın çalışmasında içsel dinî motivasyon düzeyi alt gelir grubunun lehine anlamlı bulunmuştur.

Araştırma sonuçları ilgili literatür çerçevesinde değerlendirildiğinde alan yazını kısmen örtüştüğü anlaşılmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle şu önerilerin dikkate alınmasının faydalı olabileceği söylenebilir:

- Başlangıçta Türkiye genelinde yapılması planlanan çalışma araştırma izni sürecinde yaşanan aksaklıklardan dolayı Iğdır iliyle sınırlandırılmıştır. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda bu sorun aşılabılırsa farklı illerde bulunan fakülteler arası fark karşılaştırılabilir. Ayrıca çalışmada yararlanılan ölçeğin farklı bir kültürden uyarlanarak ortaya konulması nedeniyle Türk İslam kültürünü daha iyi yansıtan bir ölçme aracı geliştirilerek farklı örneklem grupları üzerinde araştırma yapılabilir. Araştırmalarda gözlem ve görüşme yöntemlerinden de yararlanılarak manevi sağlık ve hayata yönelim hususunda tespit edilen sonuçların doğruluğu teyit edilebilir.

- İlahiyat ve İslâmî ilimler fakültelerinin programları ya da mevcut ders içerikleri günün insanının ihtiyacına cevap verecek nitelikte güncellenebilir. Nitekim mezunlara DİB bünyesinde manevi danışmanlık görevi de verilmesine rağmen programlarda bu alanla ilgili kayda değer nitelikte ve nicelikte derslerin bulunmadığı görülmektedir. Mevcut derslerinse kalpten ziyade zihne hitap eden bir üslupla işlendiği görülmekte, bu durum İslam dinine dayalı manevi değerlerin bilinmesine, fakat istenen oranda içselleştirilmemesine sebep olabilmektedir. Bundan dolayı olsa gerek ki araştırmaya katılan öğrencilerin manevi sağlık ve hayata yönelim ölçeğinden aldıkları puanlar manevi sağlık için önem ve kendi nasıl hissettikleri açısından çok yüksek seviyedeysen okulun ölçeğin maddeleriyle ilgili hususlarda katkısı bakımından belirgin bir şekilde düşmüştür.

Kaynakça

- Albayrak, İsmail. "İslam Dini Açısından 'Din-Maneviyat' İlişkisi". *Değerler ve Eğitimi-II Sempozyum Bildiriler Kitabı*. ed. Recep Kaymakcan vd. 107-116. Ankara: Değerler Eğitimi Merkezi, 2015.
- Apak, Hıdır - Abay, Ali Rıza. "Sosyal Hizmet ve Maneviyat: Sosyal Çalışmacılar Üzerine Bir Alan Araştırması". *Toplum ve Sosyal Hizmet* 30/1 (Ocak 2019), 56-87. <https://doi.org/10.33417/tsh.516686>
- Baltacı, Ali - Coşkun, Mehmet Kamil. "Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (Haziran 2019), 415-439. <https://doi.org/10.18505/cuid.535663>

⁴¹ Söylev, "Özgeciliğin Yordayıcısı Olarak Empati ve Maneviyat", 477.

⁴² Karataş - Selçuk, "Üniversite Öğrencilerinin Manevi İyi Oluşlarının Açıklanmasında Psikolojik Esneklik ve Çeşitli Demografik Değişkenlerin Rolü", 41.

⁴³ Tosyalıoğlu, *Üniversite Öğrencilerinde Maneviyat ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, 60.

⁴⁴ Baynal, "Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi", 217.

⁴⁵ Mehmedoğlu, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)", 153.

⁴⁶ Karanlı, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık", 180.

- Baynal, Fatma. "Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2015), 206-231.
- Büyüköztürk, Şener. *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2012.
- Canda, Edward R. vd. *Spiritual Diversity in Social Work Practice: The Heart of Helping*. New York: Oxford University Press, 2nd ed., 2010.
- Crawford, Marisa - Rossiter, Graham. *Reasons for Living (Education and Young People's Search for Meaning, Identity and Spirituality)*. Australia: ACER Press, 2006.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Kitâbu't Ta'rîfât Arapça - Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Düzgüner, Sevde. *Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi (Kan Bağışi Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Fisher, John. "Assessing Spiritual Well-Being: Relating with God Explains Greatest Variance in Spiritual Well-Being among Australian Youth". *International Journal of Children's Spirituality* 18/4 (Kasım 2013), 306-317. <https://doi.org/10.1080/1364436X.2013.844106>
- Fisher, John W. "Development and Application of a Spiritual Well-Being Questionnaire Called SHALOM". *Religions* 1 (Aralık 2010), 105-121. <https://doi.org/10.3390/rel1010105>
- Hill, Peter C. vd. "Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma: Birleşme ve Ayrılma Noktaları". çev. Nurten Kimter. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (Haziran 2015), 85-118.
- Hill, Peter C. - Pargament, Kenneth I. "Advances in the Conceptualization and Measurement of Religion and Spirituality: Implications for Physical and Mental Health Research." *American Psychologist* 58/1 (2003), 64-74.
- Horozcu, Ümit. "Tecrübi Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki". *Milel ve Nihal* 7/1 (2010), 209-240.
- Hull, John M. "Manevî Gelişim: Yorumlar ve Uygulamalar". çev. İbrahim Kapaklıkaya. *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/2 (Nisan 2003), 109-124.
- Izgar, Gökhan vd. "Öğretmen Adayı Üniversite Öğrencilerinin İnsani Değerleri Üzerinde Bir İnceleme (Bayburt Örneği)". *Kastamonu Eğitim Dergisi* 26/2 (2018), 535-545.
- Karakaş, Ahmet Canan. "Manevi Zekanın İç Yönelimli Dindarlık, Affetme Esnekliği ve Öznel İyi Oluşla İlişkisi". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Kasım 2017), 53-63. <https://doi.org/10.32711/tiad.350504>
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler*. Ankara: Nobel Yayınları, 32. Basım., 2017.
- Karataş, Zeki - Selçuk, Ozan. "Üniversite Öğrencilerinin Manevi İyi Oluşlarının Açıklanmasında Psikolojik Esneklik ve Çeşitli Demografik Değişkenlerin Rolü". *Üniversite Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Mart 2023), 37-46. <https://doi.org/10.32329/uad.1112809>
- Karslı, Necmi. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (Haziran 2021), 165-194. <https://doi.org/doi.org/10.21054/deuifd.895059>
- Koenig, Harold G. "Din, Maneviyat ve Tıp: Klinik Uygulama İçin Araştırma Bulguları ve Öneriler". çev. Nurten Kimter. *Bilimname* 25/2 (Haziran 2013), 215-230.
- Köktürk Dalcalı, Berna. "Üniversite Öğrencilerinin Manevi Yönelimleri ve Sağlık Algıları". *Journal of Contemporary Medicine* 10/4 (Mayıs 2020), 591-595. <https://doi.org/10.16899/jcm.630184>
- McMahon, Brendan T. - Biggs, Herbert C. "Examining Spirituality and Intrinsic Religious Orientation as a Means of Coping With Exam Anxiety". *Journal Vulnerable Groups&Inclusion* 3/1 (2012), 1-21.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2006), 133-167.

- Meydan, Hasan. *Din Eğitiminde Manevi Boyut (İnsanın Manevi Potansiyeli, Maneviyatçılık ve Din Eğitimi)*. İstanbul: DEM Yayın, 1. Baskı., 2015.
- Özdamar, Kazım. *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Kaan Kitabevi, 2003.
- Park, Jennifer S. vd. "Comparing Behavioral Health Graduate Students in Spiritual and Religious Competence". *Spiritual Psychology and Counseling* 3/2 (2018), 197-221. <https://doi.org/10.37898/spc.2018.3.2.0050>
- Pong, Hok-Ko. "The Correlation between Spiritual Well-Being and Burnout of Teachers". *Religions* 13/8 (Ağustos 2022), 760-774. <https://doi.org/10.3390/rel13080760>
- Seyyar, Ali. "Manevî Sosyal Hizmetlerin İslâmî Çerçevesi". *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü. 139-186. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012.
- Söylev, Ömer Faruk. "Özgeciliğin Yordayıcısı Olarak Empati ve Maneviyat: İlahiyat Öğrencileri Üzerine Nicel Bir Araştırma". *Eskiyeni* 47 (Eylül 2022), 463-488. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1126504>
- Summermatter, Ayfer - Kaya, Çınar. "An Overview of Spiritually Oriented Cognitive Behavioral Therapy". *Spiritual Psychology and Counseling* 2/1 (Şubat 2017), 31-53.
- Şensoy, Sedat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mana--belagat>
- Tosyalıoğlu, Mustafa Burak. *Üniversite Öğrencilerinde Maneviyat ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Vogt, W. Paul. *Quantitative Research Methods for Professionals in Education and Other Fields*. Columbus: Allyn & Bacon, 2006.
- Wagler, W. Martin. "Listening to Our Stillness: Giving Voice to Our Spirituality (Spirituality And Clinical Practice)". *Spirituality and Social Work: Selected Canadian Readings*. ed. John Coates vd. 135-142. Toronto: Canadian Scholars' Press Inc., 2007.
- Yiğit, Yasin. *Maneviyat Eğitimi & Manen Güçlenmenin Yollarını Aralayan Dinî, Manevi, Tasavvufi, Psikolojik ve Pedagojik Bir Değerlendirme*. Ankara: Nobel Yayınları, 2. Baskı., 2022.